

XIV - OSVRT NA GRADITELJSTVO KATOLIČKE CRKVE U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1918-1941

U novoosnovanoj jugoslovenskoj državi postojalo je Odjeljenje za vjere u Sarajevu koje je bilo nadležno i za odobrenja izgradnje novih objekata, ali u novembru 1923.g. ova služba je ukinuta, a sve nadležnosti u vjerskim pitanjima preuzelo je Ministarstvo Vera u Beogradu.¹ Ministarstvo Vera proslijeđivalo je dostavljene nacрте za nove sakralne građevine Ministarstvu Građevina na stručnu reviziju i saglasnost, a u jednom dopisu od septembra 1925.g. navedeno je da često pristižu nacрти koji “ni u arhitektonskom niti u konstruktivnom pogledu ne odgovaraju svojoj namjeni, te ili moraju da se odbiju ili da se prerađuju, što odugovlači i komplikuje poslove“, pa je zatraženo da ordinarijat obavijesti župe “da Ministarstvo Građevina neće ubuduće odobriti nijedan plan za bogomolju koju nije radio stručnjak-arhitekt“.² Ordinarijat je na to odgovorio da se u BiH i do tada “nijedna crkva nije smjela graditi bez stručnog plana, koji bi bio pregledan i ocijenjen, a u većini slučajeva i izrađen od posebnog dijecezanskog arhitekta“, te je ordinarijat smatrao da nije potrebno ovaj dopis slati župnim uredima “jer bi to samo urodilo zabunom i komplikovanjem postupka“, pošto bi se “pojedini crkveni odbori direktno obraćali Ministarstvu Vera i mimoilazili kompetentnu crkvenu vlast“.³

U praksi se ipak dešavalo da crkveni odbori, kada već prikupe novac za gradnju, mimođu obavezu dostavljanja nacрта, te je ordinarijat uvijek na to upozoravao kao na primjer: kod gradnje župnog stana u Bos. Dubici 1926.g.⁴, župnog stana u Žeravcu 1926.g.⁵, župnog stana u Bijelom Brdu 1928.g.⁶, crkve u Kupresu 1928.g.⁷, kapele u Semizovcu 1930.g.⁸, župnog stana u Tišini 1931.g.⁹, kapele na groblju u Bugojnu 1933.g.¹⁰, dogradnje crkve u Tišini 1948.g.¹¹, itd. Na ovu obavezu izričito je upozoreno na Trinaestoj dekanskoj konferenciji 1931.g., kada je zaključeno sljedeće: “Da se jednom definitivno onemogućiti građenje crkveno-župskih objekata bez stručnjačkog plana, određuje Preuzvišeni da se od sada u svakom pojedinom slučaju i na svim župama, pa i franjevačkim, kod svake gradnje crkve, kapele, pa i one na groblju, ako je zidana, župnog stana ili bilo kojeg drugog važnijeg crkveno-župskog objekta moraju prije početka gradnje ordinarijatu predložiti planovi, odnosno nacрти skupa sa predračunom.“¹²

U decembru 1937.g. župni uredi su obaviješteni da je uočeno da “mnoge kapelice na selima, grobljima i raskršćima nisu građom nikako dostojne svoje svrhe; načinilo ih siromaštvo i vrijeme s malo ukusa“, te je ordinarijat “dao učiniti četiri plana jednakih unutarnjih dimenzija: 3 m širine, 4 m duljine, kako se to najviše želi – jedan za kapelice od drveta, jedan od kamena, jedan od opeke, a sva tri imaju malen namještaj za zvono, što se na selu voli; četvrti je također rađen iz opeke, ali bez zvonskog namještaja“.¹³ Zatim, u ovom obavještenju slijede i dodatna uputstva: “Svi se, međutim, mogu izvesti i bez zvona, a onaj od opeke, dapače, još i zamijeniti

¹ AOVN, 1924., br. 135.

² AOVN, 1925., br. 1772.

³ Isto.

⁴ AOVN, 1926., br. 1330.

⁵ AOVN, 1926., br. 1328.

⁶ AOVN, 1928., br. 1169.

⁷ AOVN, 1928., br. 616.

⁸ AOVN, 1930., br. 1011.

⁹ AOVN, 1931., br. 1051.

¹⁰ AOVN, 1933., br. 1235.

¹¹ AOVN, 1938., br. 1529.

¹² *Trinaesta dekanska konferencija, Vrhbosna, 3/4, 1931., 51.*

¹³ *Kapelice na selima, grobljima i raskršćima, Vrhbosna, 11, 1937., 264.*

nepečeni ćerpičem, samo ožbukati i providjeti malo duljim krovom. Sve, dakako, treba da bude na solidnu temelju od kamena ili betona, a drvena građa treba da se natopi, te ostane trajna i zadrži naravnu boju. Gdje bi se željelo, mogla bi se zgradica i produljiti za 2-3 m; samo bi onda kod nacrtu, koji imaju samo prozor sprijeda, trebalo još i sa strane umetnuti jedan ili dva prozora u skladu sa ostalim građevnim crtama. Da te jednostavno zamišljene zgrade ipak budu lijepe, ne smije se njihovo izvađanje povjeriti komugod, nego samo čovjeku koji umije čitati plan i točno izvesti. Protivni postupak bio je razlog tolikim neuspjelim građama uza sav dobar nacrt. Nacrti se mogu dobiti u Nadbiskupskoj kancelariji u Sarajevu uz vrlo malen honorar. Ordinarijat nije protivan ni drukčijim planovima, ali se po propisu, dakako, nijedna crkvena gradnja ne smije poduzrti bez njenog odobrenja i ne priposlavši nacrtu.¹⁴

Ovi tipski nacrti za kapelice, o kojima je riječ, zasad nisu pronađeni, ali se može pretpostaviti da ih je uradio Karlo Paržik, tadašnji glavni dijecezanski arhitekt.

Među projektantima objekata za katoličku crkvu u BiH u periodu 1918-1941 nalazi se u prvim godinama nekoliko arhitekata koji su nastavili svoj rad na ovom polju nakon pada Austro-Ugarske, ali se javlja i niz novih imena.

Josip Vancaš je uradio još nekoliko takvih projekata do svog odlaska iz Sarajeva 1921.g.: župna crkva u Maglaju 1919.g.¹⁵, projekt za župnu crkvu u Prozoru 1919.g.¹⁶ (nerealizovan), župni stan u Pećniku 1921.g.¹⁷, župna crkva u Vidovicama 1921.g.¹⁸ i župna crkva u Novom Selu¹⁹. U jednom dokumentu, u vezi sa projektom za župnu crkvu u Novom Selu, Vancaš pominje svoga "kolegu g. nadsavjetnika K. Pařika" koji je preuzeo dovršavanje nacrtu za crkvu, pošto je Vancaš morao na službeni put.²⁰ Ovaj detalj ukazuje na vjerovatnu Vancaševu posredničku ulogu u Paržikovom profesionalnom povezivanju sa ordinarijatom Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu – na neki način ponovila se slična situacija od prije nekoliko decenija, kada je Paržik uz Vancaša počeo svoju profesionalnu karijeru u Sarajevu, a ponovno se intenzivnije počeo baviti projektantskim radom u penziji uz Vancaša, odnosno kao njegov nasljednik u poslovima za katoličku crkvu. Paržik je kasnije radio i na preradi dva Vancaševa projekta – za župne crkve u Uzdolu i Foči kod Doboja.

Imena projekatana i graditelja objekata za katoličku crkvu u ovom periodu rijetko su se navodila u člancima koji su objavljeni u vjerskim glasilima povodom izgradnje ili dovršenja ovakvih građevina. Tek istraživanja u arhivima ordinarijata Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu, Mostarske i Banjalučke biskupije, kao i u arhivima župnih ureda mogu dati sigurne podatke o njima.²¹

Pregled koji slijedi nastao je na osnovu dosad obavljenih istraživanja arhivske građe i, pošto su istraživanja bila ograničena samo na nekoliko arhiva, ima za cilj da djelimično ilustruje

¹⁴ Isto.

¹⁵ AOVN, 1919., br. 1608.

¹⁶ AOVN, 1919., br. 2376.

¹⁷ AOVN, 1921., br. 6408, 6491.

¹⁸ AOVN, 1921., br. 5664.

¹⁹ AOVN, 1921., br. 6982, 7088.

²⁰ AOVN, 1921., br. 6609.

²¹ Istraživanja arhivske građe za period 1918-1941 obavljena su u arhivu ordinarijata Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu, djelimično u arhivu Mostarske nadbiskupije i arhivu Franjevačkog provincijalata u Sarajevu, zatim u arhivima pojedinih župa. Također, korišteni su i neki dokumenti iz arhiva franjevačkih samostana u Kreševu, Visokom i Jajcu. Jedan dio građe prikupljen je anketom koja je obuhvatila preko 200 župa, ali su odgovori stigli samo na četvrtinu anketnih upitnika.

Na ovom mjestu želim da zahvalim svima koji su mi pomogli da obavim istraživanja u pomenutim arhivima, te onima koji su odgovorili na anketu, pisma ili na drugi način pomogli u prikupljanju izvorne dokumentacije.

sastav tadašnjeg stručnog kadra koji se bavio projektovanjem i izgradnjom objekata za katoličku crkvu u BiH.

Simon Boras iz Mostara projektovao je župnu crkvu u Rotimlji 1922.g.²², zvonik i proširenje crkve u Gorici 1924/25.g.²³, a izvršio je i stručni pregled župne crkve u Donjem Gradcu radi popravke.²⁴

Kuzmo Gamulin, inženjer arhitekture iz Splita, projektovao je crkvu sv. Nikole Putnika u Metkoviću koja je završena 1938.g.²⁵

Fra Gabrijel Grubišić projektovao je župnu crkvu sv. Katarine Dj. Marije u Grudama koja je završena 1940.g.²⁶

Arhitekt Misita Katušić iz Beograda projektovao je uz Franjevačku gimnaziju u Visokom konvikt za vanjske đake, a ova građevina je završena 1927.g.²⁷ Također, njegovi su bili i projekti za izgradnju samostana i župne crkve sv. Ante Padovanskog u Petrićevcu 1929/30.²⁸

Arhitekt Stjepan Podhorsky iz Zagreba projektovao je crkvu sv. Ćirila i Metoda u Duvnu 1924.g.²⁹ Također, on je autor projekta za župnu crkvu u Rakitama iz 1930.g.³⁰, za župnu crkvu sv. Jakova u Međugorju iz 1931/32.g.³¹, za preuređenje i dogradnju crkve sv. Ante Padovanskog u Bihaću 1938.g.³²

Župe centralnog i sjeveroistočnog dijela BiH nalaze se pod neposrednom upravom ordinarijata Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu, a na projektovanju objekata za katoličku crkvu u međuratnom periodu za ovo područje učestvovalo je još nekoliko projekatana, osim Pařika.

Ivan Gassler projektovao je župni stan u Žravcu 1926.g.³³

Franjo Holz uradio je projekt crkve i župnog stana u Vukanovićima 1923.g.³⁴, prvi projekt za crkvu u Olovu 1923.g.³⁵ i projekt za crkvu u Bućićima 1937.g.³⁶

Anton Möller iz Warnsdorfa projektovao je crkvu u Boćama 1924.g.³⁷

Župnu crkvu u Bos. Šamcu projektovao je Ivan Mukahiru 1925.g.³⁸

Rafael Landikušić pojavljuje se kao projektant kapelice na brdu Drin u župi Gornji Vakuf 1937.g.³⁹

Gradnja crkve u Vareš-Majdanu odobrena je 1931.g. prema nacrtima F. Prattera, a navedeno je da su planovi isti kao i za crkvu u Brezi.⁴⁰

²² ABOM, 1922., br. 1022.

²³ ABOM, 1925., br. 133.

²⁴ ABOM, 1931., br. 917.

²⁵ Katolički tjednik, 52, 25. prosinca 1938., 6.

²⁶ ABOM, 1925., br. 1346.

²⁷ Franjevački vjesnik, 1, 1928., 22.

²⁸ B. Gavranović, *Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bos. Krajini*, Sarajevo 1959.; A. Ljevar, *Sto godina franjevačkog samostana na Petrićevcu*, Banja Luka 1973.; Franjevački vjesnik, 8, 1928., 254; Isto, 2, 1929., 58.

²⁹ Šematizam hercegovačke franjevačke provincije, Mostar 1977, 174.

³⁰ ABOM, 1930., br. 1040.; Isto, 1931., br. 1393.

³¹ ABOM, 1932., br. 14 I br. 306; Šematizam hercegovačke franjevačke provincije, Mostar 1977, 65.

³² R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, Zagreb 1943.

³³ AOVN, 1926., br. 1765.

³⁴ AOVN, 1925., br. 97.

³⁵ AOVN, 1923., br. 713.

³⁶ AOVN, 1937., br. 623.

³⁷ Podatak naveden prema odgovoru na anketu koji je stigao iz župnog ureda u Boćama.

³⁸ AOVN, 1925., br. 1134.

³⁹ AOVN, 1937., br. 856.

⁴⁰ AOVN, 1931., br. 1166.

Projekt za župni stan u Brezi uradio je S. Sodja 1935.g.⁴¹

Inženjer Ferdinand Schulz iz Teslića izradio je 1934.g. nacрте za proširenje i restauraciju župne crkve u Bežljima.⁴²

Graditelj Ivan Thon dostavio je 1937.g. projekt za župni stan u Čemernu.⁴³

Projekt za župni stan u Bos. Brodu uradila je poduzetnička firma Till i Šimić 1926.g.⁴⁴, a 1936.g. Adam Till i arhitekt Bunić iz njegove firme, potpisali su nacрте za novu crkvu sv. Josipa u Zenici 1936.g.⁴⁵

Među navedenim projektantima izdvaja se, kao poznatije, ime arhitekta Stjepana Podhorskog iz Zagreba. Na jugoslovenskom planu, najpoznatije i najpriznatije ime u području sakralne arhitekture bio je arhitekt Josip Plečnik o kome je Kosta Strajnić objavio monografiju još 1920.g.⁴⁶

Inventivnost Plečnikovih projekata za sakralne objekte sagledava se u originalnim tlocrtnim dispozicijama, i u skladu sa njima, novim oblikovnim i kompozicionim rješenjima koja su upotpunjena maštovitom plastikom. Uz svu usmjerenost ka iztraživanju novih, netradicionalnih formi i detalja, u kojima Plečnik iskazuje izuzetnu likovnu kulturu, umjetničku individualnost i talenat, njegova djela karakteriše monumentalnost, poštovanje nepatvorenosti materijala, jasnoća konstrukcije i asocijativan odnos prema arhitekonskom nasljeđu. Njegove kreacije, u cjelini i detalju, uspostavljaju novi odnos sa istorijskim arhitekturama, cijenjenim matricama, koje odlično poznaje i reproducira prema potrebi, a koje postaju temelj za kreativan razvoj i nadgradnju. Ove osobine njegovih djela bile su bliže i prihvatljivije krugovima u kojima se avangardna arhitektura, posebno njena radikalna stremljenja, sporije prihvatala zbog udaljavanja od prepoznatljivih tradicionalnih uzora. Osim toga, u području sakralne arhitekture, moderna arhitektura je u prvo vrijeme tragala za adekvatnim formama koje će na nov način izraziti metafizička obilježja ovih građevina, a Plečnikovi projekti su bili u takvoj situaciji posebno prihvatljivi zbog uočljivog kontinuiteta u odnosu na prethodne umjetničke periode, ali i zbog privlačnosti eksperimentalnog, novog u njegovim kreacijama.

Bosanski franjevci su cijenili Plečnikov rad, a za franjevački red projektovao je dvije crkve – sv. Franje u Šiški kod Ljubljane i sv. Ante u Beogradu. Povodom njegovog šezdesetog rođendana 1932.g. u “Franjevačkom vijesniku“ napisano je i ovo: „Pri stvaranju naše vlastite kulture ime Plečnika će biti obilježeno istim atributima vrednota kao Meštrovića, Tesle i Pupina. Priznat je za najvećega arhitekta među živućim slovenskim arhitektima, za reformatora stila u novijoj dobi.“⁴⁷

U dva navrata “Franjevački vijesnik“ objavio je članke o savremenoj crkvenoj arhitekturi – prvi, objavljen 1932.g., informisao je o idejama iz napisa njemačkog profesora Prilla⁴⁸, a drugi, objavljen 1936.g. iz pera fra Ljube Hrgića, tumačio je karakteristike moderne arhitekture i ukazivao na njene kreativne mogućnosti u području sakralne arhitekture.⁴⁹ Njegova tumačenja i

⁴¹ AOVN, 1935., br. 1119.

⁴² AOVN, 1934., br. 2031.

⁴³ AOVN, 1937., br. 2449.

⁴⁴ AOVN, 1926., br. 587.

⁴⁵ Podatak iz kronike župe sv. Josipa u Zenici. (AŽU sv. Josipa u Zenici.)

⁴⁶ P. Pallavicini, *Kosta Strajnić: Monografija o Josipu Plečniku*, Tehnički list, 7/8, 15.V 1920., 136-137.

⁴⁷ Franjevački vijesnik, 3, 1932., 90.

⁴⁸ Poratni način građenja crkava u Njemačkoj, Franjevački vijesnik, 12, 1932., 379.

⁴⁹ “...Moderna religiozna umjetnost počinje već početkom XIX stoljeća. ...Prvi moderni arhitekt bio je Viktor Horta. On je ideolog novog stila. U čemu bi bio novi stil? Isključiti sve suvišno. Ravne, geometrijske linije. Plohe, a ne čipke. Čisto, racionalno i opće i što je najvažnije: vanjski izgled zgrade mora odgovarati miru tihe unutrašnjosti. ...Uglavnom, moderna crkva mora biti bliža čovječjem osjećaju, mjesto ureda – sklad linija i umjetnik mora tražiti

stavovi pokazuju poznavanje i razumijevanje moderne arhitekture, te pozitivan odnos prema novim materijalima, dispozicijama, oblicima i detaljima u sakralnoj arhitekturi.

“Katolički tjednik“ dao je 1930.g. neke opšte upute o kvalitetu projektovanja i izgradnje sakralnih građevina, nastojeći da utiče na temeljitiji pristup problemu izgradnje ovih građevina u cilju postizanja vrijednijih umjetničkih ostvarenja.⁵⁰ Zatim, 1939.g. objavljen je članak o modernoj arhitekturi u kojem se zaključuje: “... I moderna arhitektura mora se hrvati za ljepotom; mora paziti na forme, mora zadovoljavati zakonima estetike i dobrog ukusa. ... Zakoni su estetike u tom smislu vječni; oni vrijede za sve stilove. I za moderni stil! Neka naši arhitekti slobodno traže nove forme, prilagođene betonskom materijalu, ali neka to budu lijepe forme, koje će ugoditi oku i podizati srce. ... Ljepotu, harmoniju, sklad, finoću, duhovnost tražimo mi stoga i od moderne crkvene arhitekture. ...Kad nam moderni arhitekti to dadnu, akceptiraćemo mi i moderno crkveno graditeljstvo. ...”⁵¹ Osim izvjesne skepse u odnosu na modernu sakralnu arhitekturu, u istom članku prisutan je i stav da se za neuspjela djela uzrok nalazi u “materijalističko-komunističkoj ideologiji“, mada je već i u to vrijeme u umjetnosti postojalo niz primjera kvalitetnih ili nekvalitetnih modernih ostvarenja koja se nisu mogla vezivati za ideološke predznake društva u kojem su nastale, odnosno za čiji su nastanak i vrednovanje relevantna estetska, a ne ideološka pitanja.

Buduća istraživanja graditeljstva katoličke crkve u BiH u međuratnom periodu tek treba da u cjelosti dokumentuju obim ovog segmenta graditeljskog nasljeđa i osobenosti arhitekture, a prikaz Paržikovog opusa koji je nastao u to vrijeme dokumentuje značajan dio ovog graditeljstva. Potrebno je napomenuti da su u pregledu njegovih radova obuhvaćeni svi značajniji projekti koje je uradio, ali da još nisu evidentirani svi njegovi radovi, imajući u vidu broj ostvarenja koje je naveo dr Ante Buljan.

ljepotu u sasvim prirodnim granicama svjetla, dimenzija i formi. ...Vanjština betonske crkve, poslije navike, gubi boju vulgarnosti, a prednost je što je jeftinija, a zvonik se može isto visoko podići pomoću sadašnjeg građevnog materijala daje crkvi izvjesnu lakoću. ...Današnja vremena nemaju novca za klesanje i rezbarenje u kamenu. ...Možda u Bosni i Dalmaciji da okolini odgovara crkva od kamena. Kao crkva u Olovu koja još mora sjećati na staro prošteništa. ...Jednostavnost modernog stila u rasporedu prostora, kora, glavnog oltara, dekoracije, koliko su najnužnije, nadomješta napirlitanost i glagoljavi duh starih stilova. Nema tako bliskih primjera kod nas. Ali ko je vidio crkvu sv. Ante u Beogradu ili franjevačku crkvu u Ljubljani, obadvije djelo g. Plečnika, osjetiće u čemu je nadmoć nove crkvene umjetnosti. ...Dosada je moderna umjetnost crkvena dala lijepih djela u arhitekturi i kiparstvu. Već danas opaža se razlika između njemačke i francuske arhitekture. ...Nijemci strogi, jaki i zatvoreni daju izraza svojim novim crkvama u čvrstoći i proporcijama, izbjegavaju svaki nježniji zaokret. Francuzi su elegantniji i moderne njihove crkve daju dojam duhovitije inspiracije, osobito u “modernoj gotici” (betonska gotika), predstavnik Paul Tournon. Crkve sv. Ante, sv. Ljudevita i Duha Svetoga u Parizu su moderno uređene. Utisak je mnogosturk i opet jednostavan. Cvijet vječnog svjetla u sredini. Euharistija na vidnom svjetlu, tabernakul je pomno izrađen. Sviječnjaci bez figura, slični redovnicima u suknu. Oko oltara zastor koji se mijenja prema liturgijskoj boji. ...Svjetlo dolazi kroz “prozirni beton” ili naslikane prozore. Ti vitraux začudo slične jednostavnosti srednjovjekovnih slika. ...Nova crkvena graditeljska umjetnost može pokazati i svu moć veličajne tehnike, izvrsnu invenciju majstora, može da sa svojim građevnim materijalom izvede najsmjelije zamisli elipsoidnih i jajolikih kupola, galerija i da dadne vanjštini impozantnu ljepotu, kao što je nacrt namjeravane beogradske katedrale. ...Nikad nećete naći dvije moderne crkve koje bi bile slične. Svaka nosi svoje odlike. ...” (Fra Lj. Hrgić, *Moderna crkvena umjetnost*, 11/12, 1936., 349.)

⁵⁰ “...Neka nam crkve ne budu samo brojne, nego neka nam budu i lijepe, i čiste, i otmene! One su naš dar Bogu, one su ogledalo naše kulture i našeg ukusa! Ne gradimo ih za mjesec, već za stoljeća. A što je jedanput pokvareno, ne da se više popraviti. Najbolje je stoga, da se sve odmah s početka gradi u sporazumu sa stručnjacima, sa odobrenjem crkvene vlasti, strogo po planu. ...I za vanjštinu to vrijedi i za nutrinu. Za veliku crkvu to vrijedi, za oltar i raspela, za kip i za sliku, za kalež i za crkvenu odjeću, za svaki vjerski spomenik. (*Gradimo crkve*, Katolički tjednik, 44, 1. listopada 1939., 4.

⁵¹ Dr. Ins., *Moderna arhitektura i kulturni ideal kršćanstva*, Katolički tjednik, 40, 1. listopada 1939., 4.

Također, Pařikov uticaj na ukupnu izgradnju katolićke crkve u ovom periodu ogleda se i u njegovoj ulozi savjetnika i revidenta za projekat drugih autora, te slijedi pregled ove njegove aktivnosti.